

การจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

The Management of conservation and development Wat Niwet Thammaprawat
Raja Worawiharn in Bang Pa-in District Phranakhon, Si Ayutthaya Province

ปฎิวัดณ์ เปาริก

วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาการบริหารศิลปะและวัฒนธรรม
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

บทคัดย่อ

การจัดการอนุรักษ์และพัฒนา : วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม , ด้านการอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์ , ด้านการพัฒนาการคมนาคม , ด้านการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และการบริการ เพื่อศึกษาความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้การศึกษาจากเอกสาร และการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักโดยใช้แบบสำรวจความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูล นำผลที่ได้มาวิเคราะห์หารูปแบบการจัดการและกำหนดวิธีการอนุรักษ์และพัฒนาเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสัมภาษณ์และใช้แบบสอบถามความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร จำนวน 150 ตัวอย่าง

ผลการศึกษาพบว่า นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร ทั้ง 4 ด้านโดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยแยกประเด็นสำคัญและข้อเสนอแนะ ด้านการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และการบริการ ได้มีการส่งเสริมการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและประเพณีผ่านทางสื่ออินเตอร์เน็ตและสื่อโทรทัศน์ แต่ควรเพิ่มเติมสื่อข้อมูลทางโทรศัพท์มือถือ(แอปพลิเคชัน) เพื่อการเข้าถึงของนักท่องเที่ยว ด้านการอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม ได้มีการดำเนินการปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบ บูรณะศาสนสถานทั้งภายในและภายนอกได้อย่างมีแบบแผนขั้นตอนตรงตามความต้องการของนักท่องเที่ยวที่ต้องการให้วัดนิเวศธรรมประวัติเป็นต้นแบบทางด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ด้านการอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์ มีการจัดกิจกรรมทางศาสนาเพื่อการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และได้รวบรวมข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์โดยจัดทำสื่อในรูปแบบผังปัจจัยตรงกับความต้องการของนักท่องเที่ยว ด้านการพัฒนาการคมนาคม สามารถเดินทางมายังวัดได้สะดวกทั้งทาง

รถยนต์ รถไฟและทางเรือตรงตามความต้องการของนักท่องเที่ยว ที่ต้องการเดินทางมายังวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ : การอนุรักษ์ และ การพัฒนา

Abstract

The study on The Conservation and Development Case Study Wat Niwet Thammaprawat Raja Worawiharn in Bang Pa-in District Phranakhon Si Ayutthaya Province aim to 1) study the four sections of conservation and development architectural conservation value , preservation of the history information , transport development and information and service development 2) study the tourists' opinion toward the conservation and development. A research was adopted for the study through studies document; the structure interviews were used for 150 data and analyzed to identify the conservation and development model.

The findings revealed that the tourists' opinion toward the conservation and development was "much" level, especially information and service development was "much" level , the tourists satisfied an important about the temple information architecture , however ,the tourist suggested that the information should be modern as internet website and mobile application. Architectural conservation value was "much" level, the tourists satisfied Gothic Architecture , historical , beautiful landscape. Preservation of the history information was "much" level, the tourists satisfied an important information about the temple brochures however, the tourist suggested that the information should be both Thai , English , Chinese. Transport development was "much" level, the best location was various ways to the temple, whether by car, train or boat, meet the travel needs of tourists as well.

KEYWORDS : THE CONSERVATION AND DEVELOPMENT

ที่มาและความสำคัญ

ในประเทศไทยมีมรดกทางวัฒนธรรมแสดงถึง ศิลปะ สถาปัตยกรรมไทย ที่เป็นจุดเด่น และเป็นเอกลักษณ์ของประเทศและโบราณสถาน จึงถือเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญและมีบทบาทต่อประเทศในแง่ของวัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจ ทั้งในด้านวิชาการ การท่องเที่ยว และมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการบูรณะ การจัดการ อนุรักษ์และพัฒนาอย่างถูกต้องเหมาะสม (กรมศิลปากร , สำนักโบราณคดี , 2505) การจัดการอนุรักษ์ซึ่งให้เกิดผลสำเร็จควรจะมีการสำรวจและบันทึกสภาพโบราณสถานอย่างละเอียด ทดสอบวิธีการอนุรักษ์ว่าจะไม่ทำให้เกิดความเสียหายแก่โบราณสถานและจึงทำการบูรณะในลักษณะจำแนกคุณค่าของโบราณสถานและเน้นคุณค่าที่โดดเด่นที่สุดเป็นหลัก สอดคล้องกับหลักเกณฑ์สากลว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน และจะช่วยให้โบราณสถานที่เกี่ยวข้องคงรูปทรงที่งดงามมีคุณค่าเหมือนดังสมัยโบราณ (ภัทรวรรณ พงศ์ศิลป์ 2544 : 32-33)

เพื่อเข้าใจถึงบทบาทความสำคัญของโบราณสถานนั้นๆ ใช้การภาพถ่ายก่อนการบูรณะจะเป็นข้อมูลประกอบการศึกษาสภาพที่ปรากฏในปัจจุบัน และสามารถที่จะตรวจสอบสภาพความเสียหายและลำดับขั้นตอนการอนุรักษ์โดยเริ่มจากการอนุรักษ์ทางด้านคุณค่าทางวิชาการ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ คุณค่าความหายาก และคุณค่าที่แสดงนัยยะในอดีต (ชวนันท์ จันทร์ประเสริฐ 2553 : 19 - 20) สำหรับโบราณสถานที่มีปูชนียวัตถุที่เป็นรูปสลักกระทำให้ทำการอนุรักษ์ให้คงสภาพเดิมให้มากที่สุด ถ้าโบราณสถานนั้นๆ มีภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมให้อนุรักษ์ภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อมด้วยจึงจะทำให้เกิดความสมบูรณ์แก่โบราณสถานที่สำคัญนั้นๆ ได้ (กรมศิลปากร, ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน, 2528) การพัฒนาด้านการให้ความรู้จึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อแนวทางการจัดการ ความสำคัญของตัวโบราณสถานในเชิงประวัติศาสตร์ ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ลักษณะทางศิลปกรรม โดยอาจจัดทำออกมาในรูปแบบต่างๆ เช่น จัดทำเป็นหนังสือ แผ่นพับ แผ่นป้าย แอปพลิเคชัน เว็บไซต์ และควรมีทั้งภาษาไทยและแปลเป็นภาษาต่างประเทศเพื่อให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติโดยการจัดให้มีศูนย์ข้อมูลที่แหล่งโบราณสถานนั้นๆ สอดคล้องกับโบราณสถานที่สำคัญ จะทำให้การกระจายข้อมูลเป็นไปด้วยความสะดวกเข้าถึงประชาชนหรือนักท่องเที่ยวได้ง่าย ทุกเพศ ทุกวัย เข้าถึงแหล่งโบราณสถานได้อย่างรวดเร็ว (สุมาลี อยู่วุฒิ 2538 : 150-152) ดังเช่น วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารที่ได้รับการอนุรักษ์จากกรมศิลปากรและกำลังอยู่ในช่วงการพัฒนา เพื่อเป็นโบราณสถานที่สำคัญของ อำเภอ บางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ 1-2 วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร เป็นวัดคู่พระราชวังบางปะอิน ตั้งอยู่ตอนใต้ตรงข้ามกับพระราชวังบางปะอิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้สร้างเป็นพระอารามฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2421 อาคารทั้งหมดที่ก่อสร้างแบบโบสถ์ฝรั่ง ซึ่งมีช่างชาวตะวันตกเป็นคนออกแบบวางแผนที่ ชื่อ "โจอากินโน กรัชซี" ได้เป็นผู้ที่ดำเนินการสร้างวัดแห่งนี้ให้เป็นศิลปะแบบกอทิก (Gothic) วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารเป็นพระอารามที่พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาโดยตรง จึงมีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ตั้งแต่เริ่มสร้างและเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสถานที่สำหรับบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อเสด็จฯ แปรพระราชฐานมาประทับที่พระราชวังบางปะอิน (คณะโบราณคดี, มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553)

ภาพที่ 3 ด้านหลังพระอุโบสถ

(ที่มา : <http://2g.pantip.com/cafe/blueplanet/topic/E12506294/E12506294.html>)

ภายในโบสถ์ วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

ภาพที่ 4 แทนประดิษฐานพระพุทธรูปมณฑลธรรมโมภาส

ภาพที่ 5 กระจกสีรูปพระพักตร์ รัชกาลที่ 5   ภาพที่ 6 พระราชอาสน์ รัชกาลที่ 5
(ที่มา : <http://2g.pantip.com/cafe/blueplanet/topic/E12506294/E12506294.html>)

สถาปัตยกรรมอื่น ๆ ของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

ภาพที่ 7 กุฏิเจ้าอาวาส วัดนิเวศธรรมประวัติ

ภาพที่ 8 ศาลาการเปรียญหลังใหม่

ภาพที่ 9 ที่ประทับของสมเด็จพระยาดำรงเดชนนภาพ ภาพที่ 10 พิพิธภัณฑวัดนิเวศธรรมประวัติ

ภาพที่ 11 สวนหิน ดิศกุลอนุสรณ์

(ที่มา : <http://2g.pantip.com/cafe/blueplanet/topic/E12506294/E12506294.html>)

ภาพที่ 12 พระเมรุ

จากความสำคัญของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร ซึ่งเป็นโบราณสถานทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทย และยังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร จึงควรได้รับการจัดการอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างมีระบบขั้นตอน โดยการร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้องซึ่งได้แก่ กรมศิลปากร, สำนักงาน

ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, นักวิชาการ, พระภิกษุ, ชาวบ้านในบริเวณพื้นที่รอบวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร, นักท่องเที่ยวที่ยังวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ความต้องการในการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ทำการประเมินและลงพื้นที่เพื่อสำรวจความคิดเห็น ศึกษาปัญหาและความต้องการ เพื่อเสนอแนวทางการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร และหวังว่าวิจัยฉบับนี้จะมีประโยชน์และเป็นแนวทางในการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานแห่งอื่นๆ ต่อไป

ภูมิทัศน์โดยรอบ ของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

ภาพที่ 13 บริเวณรอบนอกกำแพงวัด

ภาพที่ 14 รูปทรงอาคารที่เป็นสถาปัตยกรรมยุโรป

ภาพที่ 15 กำแพงแก้ว

ภาพที่ 16 เขตสังฆาวาส

ภาพที่ 17 บริเวณภายในกำแพงวัด

ภาพที่ 18 ทางเข้าด้านหน้าของวัด

(ที่มา : <http://2g.pantip.com/cafe/blueplanet/topic/E12506294/E12506294.html>)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาในพื้นที่ของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร 4 ด้านคือ ด้านการอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม ด้านการอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์ ด้านการพัฒนาการคมนาคม ด้านการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และการบริการ
2. เพื่อศึกษาความคิดเห็นและความต้องการของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาข้อมูลของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร
3. เพื่อเป็นแนวทางการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

ขอบเขตการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารได้กำหนดขอบเขตดังนี้ **ขอบเขตด้านพื้นที่ในการศึกษา** คือ วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ 60 หมู่ที่ 12 อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กำหนด**ขอบเขตทางด้านเนื้อหา** ศึกษาการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารใน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม, ด้านการอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์, ด้านการพัฒนาการคมนาคม, ด้านการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และการบริการและการเก็บรวบรวมข้อมูลได้แก่ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำหรับการศึกษาประวัติความเป็นมาและบทบาทของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารโดยผู้ให้ ข้อมูลหลัก (key Informants) แบบเจาะจง (purposive sampling) ได้แก่ เจ้าอาวาสวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารหรือผู้ทรงคุณวุฒิภายในวัด 1 ตัวอย่าง ผู้อาวุโสบริเวณพื้นที่ 2 ตัวอย่าง ผู้อยู่อาศัยในชุมชน 2 ตัวอย่าง รวม 5 ตัวอย่าง และศึกษาความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวจำนวน 150 ตัวอย่างด้วยวิธีการสุ่มนักท่องเที่ยวในบริเวณพื้นที่วัด ต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารทั้ง 4 ด้าน

วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ในการประกอบแนวทางการดำเนินงานวิจัยศึกษาแนวคิดการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร และนอกจากนั้นผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากแหล่งต่างๆ จากการสัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในงานวิจัยนี้เป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาในพื้นที่ศึกษา โดยผู้เชี่ยวชาญที่มีประสบการณ์ ความรู้และความเข้าใจในประวัติศาสตร์ ผู้มีบทบาทสำคัญในพื้นที่ ได้แก่ เจ้าอาวาสวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารหรือผู้ทรงคุณวุฒิภายในวัด 1 ท่าน ผู้อาวุโสบริเวณพื้นที่ 2 ตัวอย่าง ผู้อยู่อาศัยใน

ชุมชน 2 ตัวอย่าง รวม 5 ตัวอย่าง กลุ่มประชากรที่ใช้ในการเก็บข้อมูลในครั้งนี้ คือ นักท่องเที่ยวที่เข้ามาในเขตพื้นที่วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารจำนวน 150 ตัวอย่าง ซึ่งได้มาโดยการสุ่มแบบบังเอิญ ตั้งแต่วันที่ 1 มิถุนายน ถึง 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2557

สร้างแบบสอบถามความคิดเห็นสำหรับนักท่องเที่ยวที่เข้าชมวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร เพื่อเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลจำนวน 150 ตัวอย่าง โดยกำหนดคำถามเป็น 2 ตอน คือ 1) เป็นคำถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัว 2) เป็นข้อมูลในด้านความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร จำนวน 4 ด้าน ได้แก่ การอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม, การอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์, การพัฒนาการคมนาคม และการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และการบริการ

ลงพื้นที่ภาคสนาม เพื่อเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ กลุ่มประชากรที่ใช้ในครั้งนี้คือนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในเขตพื้นที่วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารจำนวน 150 ตัวอย่าง ซึ่งได้มาโดยการสุ่มแบบบังเอิญ ตั้งแต่วันที่ 1 มิถุนายน ถึง 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2557

วิเคราะห์ข้อมูลการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร อำเภอ บางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตามขั้นตอนของแผนปฏิบัติการที่ได้กำหนดไว้ โดยการลงพื้นที่สำรวจและทำการศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร เพื่ออธิบายถึงวัตถุประสงค์ในการวิจัยรูปแบบการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาในพื้นที่ของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร 4 ด้านคือ ด้านการอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม ด้านการอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์ ด้านการพัฒนาการคมนาคม ด้านการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และการบริการ เก็บข้อมูลจากความคิดเห็นและความต้องการของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาข้อมูลของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร, อธิบายและสรุปผลการวิจัยเพื่อเป็นแนวทางการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์

$\bar{X}$	หมายถึง ค่าเฉลี่ย
SD	หมายถึง ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน
n	หมายถึง จำนวนคนในกลุ่ม

ผลการวิจัย

ผลการศึกษารักษาและพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารทั้ง 4 ด้านคือ ด้านการอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม, ด้านการอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์, ด้านการพัฒนาการคมนาคม, ด้านการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และการบริการ แบ่งการดำเนินการในด้านต่างๆ ดังนี้

ภาพที่ 19 การอนุรักษ์ภายในวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

ด้านการอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์ กรมศิลปากรได้เข้ามาดูแลเป็นหลัก และใช้บุคลากรที่มีความรู้เฉพาะทาง ดำเนินการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถาน อาคารต่างๆ เช่น โบสถ์ กุฏิพระ หอไตร เป็นต้น โดยได้ทุนสนับสนุนจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และผู้มีจิตศรัทธา และได้รับการดูแลอย่างต่อเนื่องจากบุคคลที่เกี่ยวข้องเพื่อไม่ให้สถาปัตยกรรมของวัดนิเวศธรรมประวัติต้องเสื่อมสภาพไปตามกาลเวลา ได้แก่ คณะพระภิกษุสงฆ์และบุคคลที่อยู่ในบริเวณวัด

ภาพที่ 20-21 สอบถามเรื่องราวจากพระภิกษุในนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

ด้านการอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์ ในส่วนของประวัติศาสตร์ที่สำคัญของวัดได้รับการเผยแพร่โดยเจ้าอาวาส, พระภิกษุ, และผู้ที่เกี่ยวข้องภายในวัด ช่วยกันเผยแพร่โดยวิธีการเล่าด้วยปากเปล่า หรือแผ่นพับที่ทางวัดจัดทำขึ้น และได้เก็บข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไว้ในพิพิธภัณฑ์ของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร แต่เนื่องด้วยนักท่องเที่ยวที่เดินทางมายังวัดมีทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ จึงทำให้การสื่อสารและการรับข้อมูลจากทางวัดทำได้ไม่เต็มที่ จึงควรเพิ่มบุคลากรที่มีความสามารถทางด้านภาษาอังกฤษ และภาษาจีนในการให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว พร้อมทั้งควรออกแบบแผ่นพับให้ร่วมสมัยและเหมาะสม เพื่อสามารถเข้าถึงนักท่องเที่ยวได้ทุกเพศทุกวัย

การเดินทางและที่จอดรถ ของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

ภาพที่ 22 กระเช้าข้ามฟาก

ภาพที่ 23 ศาลารอกระเช้าข้ามฟาก

ภาพที่ 24 ท่าเรือข้ามฟาก

ภาพที่ 25 ฝั่งวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

ภาพที่ 26 ที่จอดรถ

ภาพที่ 27 สถานีรถไฟบางปะอิน

(ที่มา : <http://2g.pantip.com/cafe/blueplanet/topic/E12506294/E12506294.html>)

ด้านการพัฒนาการคมนาคม การเดินทางมายังวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร สามารถเดินทางมาได้อย่างสะดวกไม่ว่าจะเป็นรถยนต์ส่วนตัว หรือรถโดยสารใหญ่ เนื่องจากมีถนนที่ได้มาตรฐาน ป้ายบอกทางที่ชัดเจน และที่จอดรถอย่างเพียงพอ สามารถเดินทางมาโดยรถไฟ ซึ่งจะลงที่สถานีบางปะอิน ในบริเวณใกล้เคียงกับสถานีจะมีรถรับส่งเอกชน สำหรับนักท่องเที่ยวให้บริการอยู่ไม่ไกล

การบริการของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

ภาพที่ 27 ห้องน้ำสำหรับนักท่องเที่ยว

ภาพที่ 28 ถังขยะบริการนักท่องเที่ยว

ภาพที่ 29 ป้ายบอกทางภายในวัด

ภาพที่ 30 จุดบริการน้ำดื่มสำหรับนักท่องเที่ยว

ภาพที่ 31 ตู้โทรศัพท์สาธารณะ

ภาพที่ 32 จุดบริการรถเข็นสำหรับพิการ

ด้านการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และบริการ ทางวัดมีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมต่างๆโดยวิธีการแจกแผ่นพับ และติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์เพื่อเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวให้มีส่วนร่วมกิจกรรมกับทางวัดโดยจะติดตั้งไว้บริเวณพื้นที่ชุมชน และถนนโดยรอบ แต่ทั้งนี้วัดนิเวศยังขาดการประชาสัมพันธ์ที่ทันสมัยและไม่สามารถเผยแพร่ได้ในวงกว้าง เช่น เว็บไซต์ประชาสัมพันธ์ของทางวัด การประชาสัมพันธ์ผ่านทางสื่อโทรทัศน์ และการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อข้อมูลทางโทรศัพท์มือถือ (แอปพลิเคชัน) เป็นต้น

ในส่วนการบริการ ทางวัดมีการจัดกิจกรรมทำบุญเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของนักท่องเที่ยวที่ต้องการทำบุญเพื่อความเป็นสิริมงคลของชีวิตในด้านต่างๆ ตามความศรัทธาและความเชื่อของแต่ละบุคคล อาทิเช่น การถวายสังฆทาน การทำพิธีสะเดาะเคราะห์ รดน้ำมนต์ เป็นต้น และในทุกปีทางวัดจะมีการจัดกิจกรรมทางศาสนาให้นักท่องเที่ยวเนื่องในวันพิเศษต่างๆ เช่นวันลอยกระทง วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา เป็นต้น พร้อมทั้งได้มีห้องน้ำเพื่อบริการสำหรับนักท่องเที่ยว, น้ำดื่ม, ตู้โทรศัพท์, รถเข็นสำหรับคนพิการหรือผู้สูงอายุ, ป้ายบอกทางไปยังจุดต่างๆ, ป้ายอธิบายข้อมูลของพรรณพืชและอาคารสถาปัตยกรรม, ถึงขณะที่พอเพียงและจัดวางอย่างเป็นระเบียบ รวมทั้งจุดบริการดอกไม้ ธูปเทียน แผ่นทองเปลว โดยไม่ได้กำหนดราคาขึ้นอยู่กับจิตศรัทธาของผู้ทำบุญที่จะบริจาคโดยใส่ในตู้บริจาค นอกจากนี้ทางวัดยังจัดเตรียมสถานที่เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ถ่ายภาพเป็นที่ระลึกไว้อีกหลายๆ จุด

ผลการศึกษาความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร จำนวน 150 ตัวอย่าง สรุปได้ดังนี้ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่มายังวัดนิเวศธรรมประวัติเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย มีอายุต่ำกว่า 41 ปี มีภูมิลำเนาอยู่ในภาคกลาง, ภาคตะวันออก, โดยรอบปริมณฑลและกรุงเทพมหานคร ส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาปริญญาตรีหรือสูงกว่า มีสถานภาพโสด ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป, พนักงานเอกชน, เจ้าของกิจการ และโดยส่วนใหญ่มีรายได้ไม่น้อยกว่า 30,000 บาท

ตารางที่ 1 ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว

ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยว	X	SD	ลำดับที่	ระดับ
ด้านการอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม	4.76	0.43	2	มากที่สุด
ด้านการอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์	4.66	0.54	3	มากที่สุด
ด้านการพัฒนาการคมนาคม	4.56	0.65	4	มากที่สุด
ด้านการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และบริการ	4.79	0.48	1	มากที่สุด
รวม	4.69	0.53		มากที่สุด

จากตารางที่ 1 อธิบายได้ว่า นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารโดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด (มีค่าเฉลี่ย = 4.69) เมื่อพิจารณาารายด้านพบว่า ด้านการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และการบริการมีค่าคะแนนเฉลี่ยสูงสุด (มีค่าเฉลี่ย = 4.79) นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าวัดนิเวศธรรมประวัติมีการประชาสัมพันธ์การจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น กิจกรรมวันวิสาขบูชา กิจกรรมวันลอยกระทงเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวมายังวัด และมีการให้บริการน้ำดื่มสะอาด ห้องน้ำสำหรับนักท่องเที่ยว ป้ายบอกทางและป้ายข้อมูลต่างๆ และจัดบริเวณถ่ายภาพเป็นที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยว เป็นต้น

ด้านการอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรม (มีค่าเฉลี่ย = 4.76) นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าวัดนิเวศธรรมประวัติ มีการจัดการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบขั้นตอนที่ถูกต้องจากผู้เชี่ยวชาญ และได้รับเงินสนับสนุนจากผู้เกี่ยวข้องโดยตรงจึงเห็นว่าวัดนิเวศธรรมประวัติควรเป็นต้นแบบทางด้านอนุรักษ์

ด้านการอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์ (มีค่าเฉลี่ย = 4.66) นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นว่าข้อมูลและประวัติศาสตร์ของทางวัด มีการเผยแพร่อย่างสม่ำเสมอทำให้การท่องเที่ยวมายังวัดนิเวศธรรมประวัติได้ทั้งความรู้ทางประวัติศาสตร์พร้อมทั้งชมสถาปัตยกรรมที่สวยงาม ด้านการพัฒนาการคมนาคม (มีค่าเฉลี่ย = 4.56) ตามลำดับ นักท่องเที่ยวให้ความคิดเห็นว่าการเดินทางมายังวัดนิเวศธรรมประวัติสามารถเดินทางได้อย่างสะดวก มีพื้นที่จอดรถสำหรับผู้เดินทางโดยรถยนต์ มีป้ายบอกทางมายังวัดที่ชัดเจน สามารถเดินทางได้ทั้งตอนกลางวันและตอนกลางคืนเนื่องจากมีไฟส่องสว่างอย่างพอเพียงและมีสถานีรถไฟรองรับสำหรับผู้เดินทางโดยรถไฟ

อภิปรายผลจากการวิจัย

วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารเป็นวัดที่มีสถาปัตยกรรมที่สวยงามและประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่า สอดคล้องกับทัศนคติของนักท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ประติมากรรม สารสนเทศทางประวัติศาสตร์และภูมิทัศน์สิ่งแวดล้อมสอดคล้องกับ ภัทรวรรณ พงศ์ศิลป์ (2544) หลักเกณฑ์สากลว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน และจะช่วยให้โบราณสถานที่เก่าแก่ยังคงรูปทรงที่งดงามมีคุณค่าเหมือนดังสมัยโบราณ กอปรกับการพัฒนาความสะดวกในการเดินทาง และการพัฒนาความทันสมัยในการรับรู้ข้อมูลจากแหล่งเรียนรู้ ซึ่งสอดคล้องกับ สุมาลี อยู่ภู (2538) การพัฒนาโบราณจำเป็นจะต้องมีการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพทางด้านการท่องเที่ยวและการศึกษา การพัฒนาทางด้านการประชาสัมพันธ์จะทำให้การกระจายข้อมูลเป็นไปด้วยความรวดเร็วเข้าถึงประชาชนหรือนักท่องเที่ยวได้ง่าย การพัฒนาทางด้านสารสนเทศจะศักยภาพทำให้โบราณสถานกลายเป็นแหล่งเรียนรู้และเพื่อศึกษาหาข้อมูล การพัฒนาทางด้านภูมิทัศน์รอบโบราณสถานจะเพิ่มบรรยากาศการท่องเที่ยวให้มีความน่าสนใจเป็นส่วนสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยว

เที่ยวมายังโบราณสถาน และการพัฒนาทางด้านการคมนาคมจะเป็นสิ่งจำเป็นในการเข้าถึงแหล่งโบราณสถานการเดินทางที่สะดวกจะทำให้นักท่องเที่ยว ทุกเพศ ทุกวัย เข้าถึงโบราณสถานได้อย่างไม่มีความกังวล

ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร ด้านการพัฒนาการประชาสัมพันธ์และการบริการโดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด วัดนิเวศธรรมประวัติมีการประชาสัมพันธ์หลายรูปแบบ เช่น ผ่านทางแผ่นพับ โทรทัศน์ และอินเตอร์เน็ต เพื่อบอกถึงกิจกรรมภายในวัด หรือกิจกรรมทางศาสนา จัดทำสื่อต่างๆ เพื่อเผยแพร่สู่ชุมชนภายนอก การติดป้ายประชาสัมพันธ์ไว้ในบริเวณที่สามารถเห็นได้ง่ายจะทำให้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวสอดคล้องกับ ชวรัตน์ จันทร์ประเสริฐ (2553) แผนงานพัฒนาแหล่งเรียนรู้วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร สอดคล้องกับแผนการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้กับคนในชุมชนและต่อยอดการประชาสัมพันธ์ให้มันส์มัย การจัดทำคู่มือนำชม เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในเรื่องความรู้ความเข้าใจ รวมทั้งแหล่งความรู้ ระเบียบกฎเกณฑ์ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ

ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร ด้านการอนุรักษ์คุณค่าของสถาปัตยกรรมโดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารได้รับงบประมาณทางด้านบูรณะจากผู้ที่เกี่ยวข้อง และมีแบบแผนขั้นตอนการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่ถูกต้องสอดคล้องกับ ชวรัตน์ จันทร์ประเสริฐ (2553) ในรูปแบบขั้นตอนการดำเนินงาน 3 ระยะ คือ

1) ระยะสั้น หรือ แผนงานการอนุรักษ์แบบเร่งด่วนต้องดำเนินการในระยะ 1-2 ปี 2) ระยะกลาง ต้องดำเนินการในระยะ 3-5 ปี 3) ระยะยาว เป็นระยะที่สามารถทำได้ในระยะตั้งแต่ 5-10 ปี โดยจัดทำแผนงานศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ เพื่อการศึกษาและพัฒนาข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของทางวัดจึงมีความเหมาะสมกับการเป็นต้นแบบทางด้านอนุรักษ์สถาปัตยกรรมศิลปะแบบตะวันตก และการอนุรักษ์ประติมากรรมที่อยู่ภายในบริเวณวัด รวมไปถึงการดูแลภูมิทัศน์สิ่งแวดล้อมสอดคล้องกับ กิ่งภา จันตรีดี (2532) กาลเวลาจะเป็นสิ่งที่ทำให้โบราณสถานมีคุณค่าเพิ่มขึ้นแล้ว กาลเวลายังเป็นตัวทำลายโบราณสถานให้ทรุดโทรมลงไปอีกด้วย ประกอบกับสภาพแวดล้อมรอบๆ เต็มไปด้วยมลภาวะ มรดกทางวัฒนธรรมของชาวไทยจึงเริ่มเสื่อมสลายลงอย่างรวดเร็ว จึงเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่งในการศึกษาสภาพแวดล้อมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถาน

ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร ด้านการอนุรักษ์สารสนเทศทางด้านประวัติศาสตร์โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ซึ่งในบริเวณใกล้เคียงวัดนิเวศธรรมประวัติมีพระราชวังบางปะอิน จึงทำให้เกิดความหลากหลายในการท่องเที่ยวและควรเพิ่มเติมกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อความเหมาะสมกับนักท่องเที่ยวที่มีทุกเพศทุกวัย ทางวัดมีการผลิตสื่อข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ เพื่อการอนุรักษ์และปรับปรุงเนื้อหาเพื่อความเหมาะสมและทันสมัยซึ่งสอดคล้องกับ นิสา พิมพ์เศษ (2554) เพื่อพัฒนาทางการศึกษา

และวิชาการ ประกอบด้วยกิจกรรม ที่เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ โบราณสถาน การเก็บ ข้อมูล โบราณสถาน เพิ่มเติม เผยแพร่ข้อมูลทางวิชาการ จัดตั้งศูนย์รวบรวมข้อมูลบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับ โบราณสถานในหลักสูตรการเรียน รวมถึงการสนับสนุนการวิจัย

ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวต่อการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร ด้านการพัฒนาการคมนาคมโดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารให้บริการรถเช่าข้ามฟากซึ่งเป็นเอกลักษณ์สำคัญของทางวัด นอกจากนี้นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางมายังวัดอย่างได้สะดวกทั้งทาง รถยนต์ส่วนตัว เรือ รถไฟ ปัจจุบันได้มีป้ายบอกทาง ป้ายจราจรที่มีมาตรฐานและยังสามารถเดินทางในตอนกลางคืนได้ เนื่องจากมีไฟส่องสว่างจากถนนช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยวซึ่งสอดคล้องกับ นิสา พิมพิเศษ (2554) พัฒนาการเข้าถึงแหล่งโบราณสถาน ประกอบด้วยกิจกรรมการพัฒนาและดูแลรักษาเส้นทางคมนาคมเพื่อความสะดวกลดลดภัยแก่นักท่องเที่ยว

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องการจัดการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา มีข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษา ได้ดังนี้

การพัฒนาปัจจัยทางด้านต่างๆให้สะดวกทันสมัยและน่าสนใจเพื่อเป็นประโยชน์ในการท่องเที่ยวโบราณสถาน

1. ควรมีการพัฒนาเกี่ยวกับการเดินทางข้ามไปยังวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร พัฒนาให้มีทั้งแบบที่ข้ามไปได้อย่างรวดเร็ว สะดวก และปลอดภัยข้ามไปยังวัดได้ทุกเพศทุกวัย กับแบบดั้งเดิมที่ควรอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นเอกลักษณ์สำคัญของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร
2. ควรมีการจัดงานประเพณีหรือกิจกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องกับพระราชวังบางปะอินเพื่อให้ทราบถึงความสำคัญของวัดและพระราชวัง
3. ควรมีการพัฒนาสื่อโฆษณาที่เกี่ยวข้องกับวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร
4. การพัฒนาสื่อข้อมูลประวัติศาสตร์ของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารให้ร่วมสมัย สุกสนานและเข้าถึงง่าย เช่น
  - 4.1 ควรมีการสร้างเว็บไซต์ที่มีเนื้อหาของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารโดยเฉพาะ เพื่อให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติได้เข้าใจประวัติของวัดและเข้าถึงได้อย่างสะดวก
  - 4.2 ควรมีการสร้าง สื่อข้อมูลทางโทรศัพท์มือถือ (แอปพลิเคชัน) เรื่องราวประวัติศาสตร์สำหรับศึกษาผ่านโทรศัพท์มือถือของนักท่องเที่ยวและแผนที่การเดินทางแบบเรียล

ไหม้มายังวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารเพื่อไม่ให้นักท่องเที่ยวหลงทาง

4.3 ควรมีการสร้างสื่อการเรียนรู้แบบ อินเทอร์เน็ต หรือนิทรรศการในรูปแบบอินเทอร์แอคทีฟ ในทุกๆปีหรือทุกๆเทศกาลประเพณีที่ทางวัดจัดขึ้น

5. ควรมีบุคลากรที่สื่อสารได้อย่างน้อย 2 ภาษาประจำอยู่ที่วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารเพื่อให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยวได้อย่างถูกต้อง

คำแนะนำเพิ่มเติมทางด้านการอนุรักษ์

1. ควรเพิ่มเติมด้านการอนุรักษ์ที่ต้องทำอย่างต่อเนื่อง เช่น การจัดตั้งตัวแทนที่มีความรู้ทางด้านสถาปัตยกรรมแบบกอธิค เพื่อดูแลโบราณสถานสำคัญในพื้นที่ของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร

2. ควรมีการอนุรักษ์ที่ถูกวิธีกับต้นไม้หรือพันธุ์พืชที่มีประวัติศาสตร์ของวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารโดยผู้ที่มีความรู้โดยตรง

3. ทางวัดควรมีการร่วมมือกับชุมชนใกล้เคียงในการดูแลรักษาโบราณสถานหลังจากเป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งจะมีผู้เชี่ยวชาญทางด้านการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมเป็นผู้ควบคุมดูแลอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ

4. ส่งเสริมการออกแบบวัสดุหรืออุปกรณ์ที่ใช้ในวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหารให้มีรูปแบบที่สอดคล้องกับสถาปัตยกรรมเพื่อการอนุรักษ์ลักษณะทางศิลปะกอธิค

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2528). “ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. 2528.” 19 สิงหาคม .
- _____. (2505). สมุดน้ำชมโบราณสถาน ตำบลพงตึก และปูชนียสถานพระแท่นดงรัง อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี. พระนคร : กรมศิลปากร.
- กึ่งนภา จันตรีตี. (2532 “การศึกษาสภาพแวดล้อมเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถานบริเวณคลองด่าน ธนบุรี.” วิทยานิพนธ์โบราณคดี สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2553). “ลายเส้นโบราณสถาน วัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร.” จากหนังสือโครงการอนุรักษ์และพัฒนาวัดนิเวศธรรมประวัติราชวรวิหาร.
- ชวรัตน์ จันทรประเสริฐ. (2553). “การนำเสนอแนวทางการอนุรักษ์และการพัฒนาโบราณสถาน พงตึก.” วิทยานิพนธ์การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นิสา พิมพ์เศษ. (2554). “แนวทางการจัดการโบราณสถานในจังหวัดอุตรดิตถ์.” วิทยานิพนธ์การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ภัทรวรรณ พงศ์ศิลป์. (2544). “การศึกษาการบูรณะโบราณสถาน กรณีศึกษาวัดมเหยงคณ์ ตำบลหันตรา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา.” วิทยานิพนธ์โบราณคดี สาขาวิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุมาลี อยู่ภู. (2538). “การพัฒนาเชิงอนุรักษ์-แนวทางในการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ศิลปกรรม”.อาร์คแอนด์ไอดี. 3, 27 (พศจิกายน 2538) : 156-161.

